

Nagyregény harmadik változatban

SÖTÉR ISTVÁN: BŰNBEESÉS

Érdekes és tanulságos filológusi s kritikusi feladatot kínál majd Sötér István *Bűnbeesés* című regényének szövegelemző módszerű vizsgálata. Ha pontosan akarunk szólni, nem is regényről kell beszélnünk, hanem regényváltozatokról, hiszen a közelmúltbeli kiadás immár harmadik kidolgozása a régebbi időkbe visszavezethető epikai alaptémának. Az alapszöveget 1943-ban kezdte írni Sötér István, 1945 tavaszán befejezte a munkát, s a mű 1947 derekán napvilágot is láthatott. Az irodalomtörténeti esszék révén is közfigyelmet keltő, a tudományos pályán oly ígéretesen induló Sötér szépírói pályakezdése a 30—40-es évtized fordulójára esik. A Bűnbeesés előzményei között részben jelentékeny novellákat tarthatunk számon, másrészt a regényíró is olyan teljesítményekre nézhetett már vissza 1947-ben, mint a *Fellegjárás* (1939), *A templomrabló* (1943), vagy *A kísértet* (1945).

Írói nyilatkozataiból tudhatjuk, hogy a Bűnbeesés annak idején „a folytatás igényével” készült, vagyis azzal a szándékkal, hogy az 1938-as esztendő keretei közt felléptetett és bemutatott szereplők útját és sorsát tovább követi majd az elbeszélő a haladó időben, megkísérelve az 1938-ra következő évek, a bennük fellelhető korproblémák ábrázolását is. Ez az elgondolás azonban jó ideig csak terv maradt, mert másképp alakult az alkotói életút, megváltoztak a körülmények, másfelé terelték a figyelmet a feladatok. Így az elgondolt folytatás helyett 1961-ben a Bűnbeesés második kiadását vehette kézbe az olvasó, mégpedig átdolgozott változatban. Az átdolgozás sokféleképpen érintette az alapszöveget. Érvényesült a változtatás a mű stílusában, s ennek nyomán levált az alapanyagról „a szürrealista technika túlbuzjázó stukkódíszítménye”, eltűnt nagyrészt a „stílus ornamentika” (B. Nagy László). A mélyebb rétegekben megváltozott egyik-másik regényalak beállítása, eltolódtak némelyik esetben a jellemrajz s a minősítő értékelés hangsúlyai, és ennek következményeként az is kiderülhetett a felülvizsgálat révén, hogy — az önkomentárt idézve — „az első kiadásban kivezető utakként mutatkoznak meg olyan ösvények, melyeket a második kiadás már zsákutcának lát”. Magától értetődik, hogy az ilyesfajta módosulások az ábrázolói nézőpont, az elbeszélői nézőszög helyenkénti elmozdulását is megkívánták. Minden rész megoldás végül is azt az elsődleges célt szolgálta, hogy a regénybe foglalt jelentéstartalom minél világosabb és pontosabb formában szólalhasson meg. Az átdolgozásra vállalkozó író a motiváló okok sorából mindenekelőtt az első megírás és az 1961-re kialakult variáns között eltelt idő történelmi tapasztalatait, azok értelmező feldolgozását emelte ki. Arra hivatkozott, hogy az egykor megtörténteken nem változtathatnak ugyan a későbbi történeti fejlemények, ám ezek nem kis mértékben befolyásolhatták „a viszonyunkat mindahhoz, ami megtörtént”, tehát a hajdani események, tettek, jelenségek, magatartások is új megvilágításba kerülhettek „a történelem tanulságainak fényé-

Köszöntjük a hetvenéves Sötér Istvánt!

ben”. Eljárásának magyarázó s indokoló védelmében egyébként világirodalmi példákra, azok értelmére is hivatkozott: „A Bűnbeesés új változatának igazolásáért azokhoz a mesterhez fordulok, akik nem ismertek nagyobb büszkeséget a valóság iránti alázatnál s a fölismerés szülte kötelesség vállalásánál.”

Az 1961-ben végleg lezártnak látszó regényváltozat az 1982-es megjelenésű harmadik ki-dolgozásban ismét megújult, részlegesen újólag átalakult, más formát öltött. A fejlemény ere-detének nyomozása az életmű legbelső köreibé, mélyen rejlő összefüggésrendjébe vezet el. A hetvenes években jött el az ideje az epikus Sötér István munkásságában a Bűnbeesés kezdet-től tervezett folytatásának, ami két nagyszabású regényfejezetben nyert alakot. *Az elveszett bárány* (1974) és a *Budai Oroszlán* (1978) a magyar értelmiség néhány jellegzetes és fontos képviselőjének — ekkor egy rétegének — az útját, történelemben való mozgását kísérni végig a háború alatt, majd a felszabadulás után, egészen az ötvenes évtized közepéig. Ezeknek a nagy regénykompozícióknak az elkészülése nem csupán a Bűnbeesés sokáig várt folytatásával aján-dékozott meg, egyúttal érintette a régi alkotás további életét is. *Az elveszett bárány* s a *Budai Oroszlán* megalkotója ismételten elővette hajdani munkáját, most már azzal az elképzeléssel, hogy az új regényfejezetek magaslataráról vegye szemügyre, s ezúttal olyan módosító igazítóso-kat hajtson végre az egyszer már átdolgozott szövegen, hogy az minél hívebben és hiánytala-nabbul betölthesse az epikai előzmény lényeges szerepét, a megalapozó egység funkciójának megfelelően. Ez az alapelv megkövetelte új szereplők bekapcsolását és új motívumok beszöve-gését a már kialakult alaptörténetbe. A harmadik témakidolgozásban így sikerülhetett utólag, a legutóbbi időben, a távlatbirtoklás biztonságával és művészi tudástöbbletével „a történet va-lódi kezdetét megtalálni és kiformálni”.

Erre a három regényvariációra gondoltunk, amikor a szövegösszehasonlító filológiai elemzés lehetőségére és feladványára utaltunk. Önmagában is érdekes alkotáslélektani, alkotástörténeti eseménysort alkot ez a hármasság, az egyedi eseten túlmutató tanulságokkal is szolgálhat végigkövetőjének. A legtöbbet azonban annak mondhatná, aki elvégezné az egybe-vetésre alapozott interpretációt is. Mi ebben a keretben nem vállalkozhatunk ennek a különle-ges feladattípusnak a megoldására; megelégszünk az alakulástörténetben futólag végigkísért Bűnbeesés legújabb — a Szépirodalmi Kiadónál megjelent harmadik — művészi változatának mint önálló alkotásnak a megközelítési kísérletével.

Ismerjük a 20. századi magyar regény tárgyköri mulasztásaira és hiányaira utaló kritikai észrevételeket, amelyek arról szólnak, hogy a formanyelvi modernizálódás útján nehézkesen haladó regényirodalmunk a rendelkezésére álló valóság több tartományát is felfedezetlenül hagyta vagy csak így-úgy érintette, szórványos kísérletekben vállalkozva a művészi birtokba-vételre. Az ilyesféle hiányok sorában az elsők egyikeként lehet megemlíteni, hogy regényepi-kánk egészében korántsem tett eleget a különös alakulástörténetű polgárosodási folyamat közvetítéséért, majd a kialakult polgári rétegek és csoportok életmintáinak s a történeti idő-ben változó helyzeteinek átfogó igényű bemutatásáért. Természetesen nem feledkezhetünk meg a valóságos eredményekről — Déry Tibortól Márai Sándorig sorolhatnánk a számba ve-hető értékeket —, s az igazi teljesítmények kivált nagy megbecsülést érdemelnek, hiszen mind-egyikük akár hiánypótlásként, adósságtörlesztésként is méltányolható a polgárságábrázolás egyébként olyannyira elsődleges fontosságú témaköreiben. Ha a Bűnbeesés jelentőségére aka-runk utalni, egyebek közt ezt a háttérrel is érdemes figyelembe venni, mert a polgárábrázolá-sok meg-megszakadó füzérébe illeszthető regény ilyen tárgytörténeti, tematikai értelemben is méltánylandó vállalkozás.

Több irányú a Sötér-regény eseményvilágának kiterjedése. A hajdan előkelőbb, az ese-ményidőre anyagilag is lejjebb csúszott Rosty család három nemzedékének képviselőit láthat-juk az egyik cselekménysor, mégpedig az előtérben zajló bonyodalmak alakító részvevőiként. A régen özvegyésre jutott haldokló Teréz nagymama a szintén megözvegyült Margit nevű lá-nyával él együtt, s a két unoka — a két fiú — is elsőrendű szerepet kap az eseménymenetben. A familia más tagjai közül főként a zongorista Mercedes történetbonyolító jelenléte mondható

még számottevőnek. Kuszált és eléggé mérgezett ennek a középosztályi polgárcsaládnak a belső viszonyrendszere. Az egymás iránti szeretetet nemigen ismerik, még a testvérek is vagy ellenségeként vetelkednek — mint Margit és Mercedes —, vagy feloldódásra képtelenül kerülgetik egymást — mint Péter és László —, s még jó, ha csak közömbösek egymásnak, s nem az együvé láncolt emberek indulatával okoznak kölcsönös gyötrelmeket. A nagyanyából éppúgy hiányzik „az igazi szeretet”, mint a közönybe és fásultságba keseredett, megcsalatott Margitból, s a gyerekek is jócskán megsínylik a családi belső viszályok, feszültségek és rögeszmés állapotok ártó s rontó hatásait. A magyar beszédet szepességi németséggel keverő nagymama már a halála készülési kiszolgáltatottságában tengődik — mellette levő lánya iránti engesztelhetetlen haragban egyébként —, lánytestvér gyerekei egymás szeretőt csábítják el, gyűlölik egymást, boldogtalanul szédelegnek életük útjain; a harmadik nemzedékhez tartozó Péter és László pedig a maguk külön ösvényein botladoznak, hasonlóképpen sokat gyöttrődve, különféle életvezetési zavarokkal küszködve. Róluk még szó eshet majd később is, hiszen útjuknak a regényíró nagy figyelmet szentel.

A zavaros és válságoktól szagztatott életű Rosty család közelében, hozzá kapcsolódva vagy éppen a családi körtől távolabb — illetve függetlenül — a korszak magatartás-változatait és életmodelljeit sokféleképpen példázó alakok sokasága nyüzsög az epikai fikció különféle szinterein. Szerelmi kalandok bonyolódnak, társasági események zajlanak, kisebb-nagyobb csoportokat alkotnak az összejevetelek, magánéleti és közéleti rendezvények követik egymást az eseményláncolatban — és ezek a váltakozó alkalmak jó lehetőséget adnak a más-más típusú figurák színreléptetésére. A panoptikumban együtt láthatók nagyhatalmú bankvezérek, féltékenységi tragikomédiákba keveredő gyártulajdonosok, unatkozó szépasszonyok, az „öntudatos jobboldaliságot” képviselő miniszteri tanácsosnék, elbűvölő szépségű és lélekben is tisztának érezhető fiatalasszonyok, kínlódva töprengő értelmiségi fiatalok, különböző pártállású közéleti szereplők, szeretőiket gátlástalanul cserélgető romlott és kisztílv szélhámosok, hitleri eszméket szajkózó, leventekiképzést vezénylő bornírt zászlósok — vagyis úri családok és rászédettek, élőszködők és megzavarodottan sodródók, veszedelmes ordasok és szánalmas ripacsok, megtévesztők és tévelygők, vétkesek és bizonytalankodók, a zavarosban halászók és a helyes élet rendjének ideájáról még le nem mondók. Ebben a panoptikumi kavargásban mindenetre jóval több a lezülles, mint a megigazulás, az emelkedésnél gyakoribb a süllyedés. Rengeteg az erkölcsileg méltatlan, az eltékozolt, a jóvátehetetlenül elhibázott, a kiüresedett s az alacsonyrendű életpélda. A megjelenített kapcsolatokban sűrűn tűnnek fel ilyen-olyan álságok, csalárdságok, hazugságok, s nem ritka a gonoszságok, veszedelmes gyűlölködések felszínre törése sem. A kor — sugalmazza a regényjelentés — a középpolgári-nagypolgári meghatározottságú életformán belül feltűnően kedvezett az érzelmek zűrzavarának, a morális elvek megsértésének s a gondolati igénytelenségnek, vagyis a torzulások számos válfajának. A teljes csőd egy-egy szélső változatát illusztrálják — csak néhányat említve a sokaságból — az olyan kreatúrák, mint a vétkeiért életével fizető szerelmi kalandor Jankovits, a gyilkosságba keveredő Marton vállalatulajdonos, az érzések káoszából s az értelmetlen liezonokból kiemelkedni nem képes Mercedes, a kiszikkadt és magányban vegetáló Margit. Ezek a torzulatok részei és megnyilvánítói is annak a morális felbomlásnak és dekadenciának, ami a Bűnbeesés realista válságlátomásában annyira lényeges elemként s oly nyomatékosan van jelen.

A kárhozottak tablója a Bűnbeesés, ugyanakkor több is annál, mert a korszakot képviselő szereplőknek másfajta csoportjairól is hírt ad a keresztmetszeti tágasságra és körképszerűsége törekvő ábrázolás. Egyfelől felvillantja az olyanok arcképét — például Klára, Ettore, Andrea, Agostyán —, akik mintha valamiképpen védettek lehetnének az idők fertőzéseivel szemben, képesek megőrizni fölényüket és tisztaságukat, érintetlenségüket és romlatlanságukat. De talán még ennél is érdekesebb — mert epikus feladatként is bonyolultabb és izgalmasabb — azoknak az alakrajza, akik a korszak kihívásaira valami módon érvényesen és jól felelni kívánó nem könnyű útkeresések magatartás- és sorsmintáit testesítik meg.

Sokféleség jellemzi az ide tartozókat; ahányan vannak, annyi variációt és árnyalatot vo-

nultatnak fel. Az idősebb generációból Mervelnek, a bank-vezérigazgatónak a figurája érdemel elsőként figyelmet. A pénzügyetek nagypolgári irányítóját az előrehaladó történet kifejelethez közelítő szakaszában válságélményekkel küszködő és menekülő emberként, úgyszólván romantikus metamorfózis átélőjeként követhetjük mind furcsább és meglepőbb kanyarulatokat rajzoló útján. A középnemzedék legérdekesebb egyéniségei közül való Csontó Árpád úgy próbál eligazító fényjelekre váró egyének és csoportok tanítója lenni, hogy közben saját feladata és küldetismódja felől nincs teljes bizonyosságban. Ekként is sokakat magához vonz — legalább ideiglenesen —, és valami módon hangot tud adni „a kor legjellemzőbb érzésének”, vagyis „a hosszú várakozásba, a reménytelenségbe és szűkösségre beleunt nemzedék türelmetlenségének”. Később prófétáló nyugtalansága lehiggad, célképzeteit is jobban átgondolja, s ennek eredményeként mintha személyiségfejlődése is haladottabb stádiumba fordulna, példázva az útkeresésben is a jó vég lehető esélyeit. A Rosty fiúk külön utakon tekeregve próbálnak eligazodni a látszatbékéjével is nyugtalanító idő rendtelenségében. A jóformán még gyerekember László ide-oda csapódik, tévtanok delejkörébe jut, de még a zsákutcába futás előtt ki tud nőni a zavarodottságból, s végül megérlelődik benne az „igazabb és jobb élet” elkezdésének ígéretes elszántsága. Péter minden tekintetben érettebb, mégis nagy küzdelmet vív önmagával az életvezérlésre alkalmas és méltó elvek fölleléséért. Korát a félelmekben és bizonytalanságban élő ifjú ember nem akarja vállalni. Várakozik hát és reménykedik, kapkod és tévelyeg is. Útja kalandos, szerelmi románcok is bonyolítják, majd úgy tűnik fel, visszavonhatatlanul a szökevényléletet választja, készülve a „mindent megtagadó” magányba, s hite szerint ennek adományaként „az örök és változatlan dolgok révébe”. Mintha katarzist jelképező lehiggadás és megnyugvás hírhozója volna ez a döntés, ám arra is gondolnunk kell, hogy a történeti időben rejtve már készülődő kataklizmák, a várható sorozatrobbanások alkalmasint szétvetik és megsemmisítik majd ezt a Rosty Péter-féle időfölköttiség-ábrándot.

Az elbeszélő a sokszereplős és több ágú történetet a kiegyenlítődés és a feloldás motívumának kétféle változatával rekeszti be. A nászéjszakai boldogságot átélő s a töprengéseibe merült Csontó virrasztó látomásában feltűnik „a bűnbeesés útját” járó ország vízióképe, de az ellenpontosító látomás a régi világot elsőprő távolabbi vihar reményét is megidézi, s nyomában főlrémlik a „megszületendő új Magyarország” bizakodó és helytálló cselekvésre felszólító jövővíziója is. A bűnbeesés megtorlásaként felfogható pusztulás rémét az eszméletben ez a messze tekintő bizakodás ellensúlyozhatja. A másik, igen hangsúlyos — mert végképp lezáró funkciójú — rövid részletben az oly vonzónak rajzolt Klára melletti életre készülődő Etre Ferenc lép fel, az a mellékszereplő, akiről többször olvashattuk már az előzőekben, hogy hamarosan megkezdődik az ő saját története is. Az ifjú tudósjelölt egész nemzedéke nevében is gondolkodik, s nem kis szerencséje, hogy magánérdekű és nemzedéki érvényű problémáira bizonyosságadó, aggodalomozlató válaszként birtokolhatja azt a szentenciózus gondolatmenetet, amelyet választott mesterétől kapott a törvénybetöltő, törvénymegvalósító és mértékismerő élet alapelveként és parancsaként. A Bűnbeesés szép berekesztő mondatait idézhetnénk itt, s mivel a sorok lényegében szó szerint megisméltődnek majd *Az elveszett bárányban*, úgy is olvashatjuk az Etre alakjához és élethelyzetéhez kapcsolódva kimondott jelentés-összefoglaló végszót, a mostani lezárásváltozatot, mint közvetlen átvezetést a következő regény világába, ahol Etre már főhőssé léphet elő, s a regényíró elmondja az ő másféle élettörténetét, s ez az új eseménysor a történelmi időben is tovább vezet bennünket.

A Bűnbeesésben elbeszélte történet idejeként feltüntetett 1938—39-es esztendő, a szomszédos évek eme történelmi rövidperiódusa — a műben olvasható szavakat idézve — „a bizonytalanságában, örökös fenyegetettségében szinte már elviselhetetlen béke” nyomasztóan paradox, szorongatóan kétarcú időszakaként is megnevezhető. Találón jelzi a regény a félelmekhez, fenyegetettségérzetekhez tapadó korhangulatokat, jellegzetes közérzeti motívumokat, nem engedve feledni, hogy az erre-arra kanyargó eseménysorok, a személyes sorsokat terelő fordulatok baljósan felleget, elbizonytalanító és ijesztő történelmi háttér előtt játszódnak le. Valamiképp mindenki a nagyobb színjáték részese is egyben, s az ábrázolt „felvonás” még

nem a nyílt dráma, a katasztrófát hozó tragikái kifejtet jelenetezése ugyan, de már a várható vész előjátéka, megannyi sokatmondó előrejelzéssel, felzaklató utalással. Az ábrázolás közép-pontjában álló társadalmi rétegek történetének lefelé menő szakaszában járunk. Alkonyati idő ez, annak is a végperiódusa, tele végzetesejtető bajokkal és elfajulásokkal. A regényfikció összképe semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a polgári-értelmiségi középosztályi létezőmód bomlási folyamatai, széthullási jelenségei, szétesésveszélyei fölerősödtek már, vagyis a lehangyatlás a meghatározója a társadalmi mozgásiránynak. Az okok kutatása, a körülmények vizsgálata s a motívumok sokoldakú megvilágítása ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet el az ábrázolót, hogy az általa hiteles és közvetlen élményszerűséggel ismert rétegeképviselők — a minták és modellek — többségükben valahogy méltatlanokká s képtelenné is váltak a klasszikus polgári örökség őrzésére, gazdagító továbbéltetésére és továbbadására.

Nagyigényű és nagyszabású epikusi elgondolás kibontakoztatása a Bűnbeesés. Tekinthe-
nénk metszetregeynek is, hiszen a körülbelül esztendőnyi időtartam megjelenítése kereszt-
metszeti képet eredményez. Az ábrázolásmód azonban nem redukáló és szűkítő, inkább oly
mértékben tágító és horizontnövelő, hogy az epikai metszet végül körképszerű benyomást
kelt, a szemléleti tágasság élményében részesít. A metszetszerkezetbe foglalt anyag megele-
vénítése olyannyira gazdag, hogy a változatbőségnek ez a fajtája képes fölkelteni a körkép jelle-
gű fikcióteremtés befogadói élményét. A Bűnbeesés ilyképpen az átfogó és tág panorámare-
geynek körében is elhelyezhetjük, ennek a regénytípusnak sikerült megvalósulását látva ben-
ne. Könnyű felismerni a Bűnbeesés természetében — alkati összetettségében — a korábrázoló
írói igényt. A kor mint valóság egyáltalán nem díszletként, nem kulisszaszerűen van jelen a
fikcióban, hanem az erősen erkölcskritikai szempontú alakrajzok és sorsábrázolások része-
ként, az előadott eseményekbe olvasztva, vagyis szervesen él együtt a regényvilágban a kortör-
téneti háttér és a magánszférák elemeiből álló előtér.

Egyetértéssel idézhetjük az ismert elméleti tételt, mely szerint az epikai mű külön integrá-
ciós központja a narrátor személye. Kiváltképp megerősödhet ez a tapasztalatunk akkor, ha
olyan regény kerül elénk, amelyben az elbeszélő én a narráció rendszerében előtérbe állítva je-
lenik meg. A Bűnbeesés elbeszélés módjának egyik alapvonásaként épp a narratori helyzet ki-
tűntettségét, az elbeszélői szerep és funkció fölerősítettségét tarthatjuk számon. Nyomaté-
kosan érvényesíti a harmadik személyű, önálló — auktoriális narratív alapformát teremtő —
narrátor a maga nézőpontját, bőségesen élve a tárgya fölött mindenhatóan uralkodó elbeszélő
sokféle szereplehetőségével. A közvetlen narratori közlések formái és fajtái közt éppúgy meg-
található a leíró megjelenítés, az állóképszerű térfestés, miliőrajz, mint az elemzés, a kommentár,
a reflexió. Legelsősorban talán az analitikus jelleget kell kiemelnünk, hiszen az elbeszélői
közlésességek sorában előkelő helyre kerül az elemző forma, az alakok és helyzetek, a tények
és folyamatok reflektáló beállítás, kommentárformákban való taglalása és értelmezése. Ami-
kor a közlés érdeke megkívánja, vérbeli epikusként jelenet az író, készen áll teremtményei-
nek dialogizált megszólaltatására, láttató módon és felidéző erővel alakítja a szcenikát, a dra-
matikus részeket. Ennél is jobban elemében van, ha elemezni és interpretálni kell, ha kifejtés-
nek és magyarázatnak érzi szükségét s indokát. Így jöhet létre a Bűnbeesésben az intellektuali-
zált, esszéisztikus prózajelleg, tehát a reflexióval és analízissel átszőtt regényepikai elbeszélés-
mód értékes egyéni példája. *(Szépirodalmi.)*

FÜLÖP LÁSZLÓ